

***Розвиток психотерапевтичних технологій,
реабілітація та консультування учасників
операцій Об'єднаних сил –
звіт про дослідницький проект***

Ч. 3: Аналіз результатів реалізації кластерного підходу УВКБ ООН у Львівській, Івано-Франківській та Закарпатській областях у 2020 р.

Катерина Островська (Kateryna Ostrovska)

Ivan Franko National University of Lviv

<https://orcid.org/0000-0002-5891-2542>

katerynaostrovska@gmail.com

Ігор Островський (Ihor Ostrovski)

Lviv Polytechnic National University

<https://orcid.org/0000-0001-7867-7132>

ihor.p.ostrovskiy@lpnu.ua

Юрій Ковний (Iurii Kovnyi)

Ivan Franko National University of Lviv

<https://orcid.org/0000-0002-7579-2781>

pedagogy.faculty@lnu.edu.ua

Роксоляна Призванська (Roksaliana Prizvanska)

Ivan Franko National University of Lviv

<https://orcid.org/0000-0001-7635-1227>

pedagogy.faculty@lnu.edu.ua

Analiza skuteczności. Praktyki aplikacyjne

Raport z projektu badawczego „Rozwój technologii psychoterapeutycznych, rehabilitacji i poradnictwa uczestników operacji Sił Połączonych”, cz. 3
(grant Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego i Sił Zbrojnych, nr DZ/74-2019)

Analiza międzynarodowych i krajowych doświadczeń w pracy z przesiedleńcami wskazuje na brak ujednoczonego podejścia do poprawy efektywności ich rozwoju osobistego. Organizacje międzynarodowe, takie jak ONZ, IOM przedstawiają listę niezbędnych zaleceń, jak postępować w pracy z przesiedleńcami i osobami z zespołem stresu pourazowego. Na kanwie tego każdy kraj lub region rozwija swoją własną unikalną praktykę poprawy adaptacji, integracji i poradnictwa zdrowotnego i zawodowego. Wyniki badania ukazują, że najskuteczniejszym narzędziem organizowania skoordynowanych i ustrukturyzowanych prac nad rozwojem jest wykorzystanie tzw. podejścia klastrowego, które jest szeroko stosowane w praktyce UNHCR, w ramach koordynacji ONZ. Zintegrowane podejście na Ukrainie i aktywnie zaangażowało się szeregu ogólnokrajowych organizacji publicznych, charytatywnych, a nawet wyznaniowych, przedstawicieli władz państwowych i lokalnych, stowarzyszeń biznesowych prowadzi do rozwoju jednostki. Zatem, jak pokazuje wieloletnia praktyka, dzięki synergii wielowektorowych doświadczeń wszystkich uczestników takiego klastra, możliwe jest osiągnięcie celów rozwoju przesiedleńców doświadczających konfliktu zbrojnego i borykających się z zaburzeniami psychiczno-somatyczno-behawioralnymi. Analiza wyników wdrożenia podejścia klastrowego UNHCR w obwodach lwowskim, iwano-frankowskim i zakarpackim w 2020 roku wskazuje, że dzięki takim działaniom osoby uzyskują równowagę psychiczno-fizyczną.

Słowa kluczowe: PTSD; działania zintegrowane; klastry

Effectiveness analysis. Application practices

Report from the research project „Development of psychotherapeutic technologies, rehabilitation and counseling of participants of the Joint Forces operations”, part 3
(Grant of the Ministry of Higher Education and the Armed Forces, No. DZ/74-2019)

The analysis of international and regional experiences in the workplace with foreign employees is an integral part of correcting the workforce and development of personal development. International organizations like the UNO (IOM) provide a list of underwriting services that operate with people and people with stress, due to the fact that the region or the region has its own practice of integration, integration and management of health and management. The results of the study show that the most effective tool for organizing coordinated and structured work on development is the use of the so-called the cluster approach, which is widely used in UNHCR practice, under UN coordination. The integrated commitment to Ukraine and the active employment of a number of nationals, community members and other national organizations is represented by the State of the States and local businesses. As the long-term practice shows, it is thanks to the Synergy of Multi-Vector Experiences that all parts of the cluster

are possible, the goal of developing the presiding, overturning and believing well. The analysis of the results of the number of people from the UNHCR cluster in the districts of Lviv, Ivano-Frankivsk and Zakarpattia in the year 2020 shows that a person is based on other measures and has a similar and similar weight.

Keywords: PTSD; integrated activities; cluster

Україна займає дев'яте місце у світі за кількістю внутрішньо переміщених осіб. За даними Уряду України, з часу початку в 2014 році конфлікту на сході країни та анексії Криму, в Україні нараховується майже 1,5 млн. ВПО (на поч. серпня 2020 р. – 1 453 420 осіб) [29]. Від самого початку конфлікту УВКБ ООН займається захистом прав ВПО. На 2020 р. їх розподіл по областях є вкрай нерівномірний (рис. 3.1). Так, чисельність локалізації ВПО поступово зменшується від сходу до заходу країни. На це, вважаємо, є декілька причин:

- 1) люди хочуть залишатись на ментально ближчій до дому території;
- 2) наявність родичів, які недалеко проживають на підконтрольній території;
- 3) нестача коштів на далекий переїзд;
- 4) наявність родичів, які залишились на окупованих територіях (переважно похилого віку).

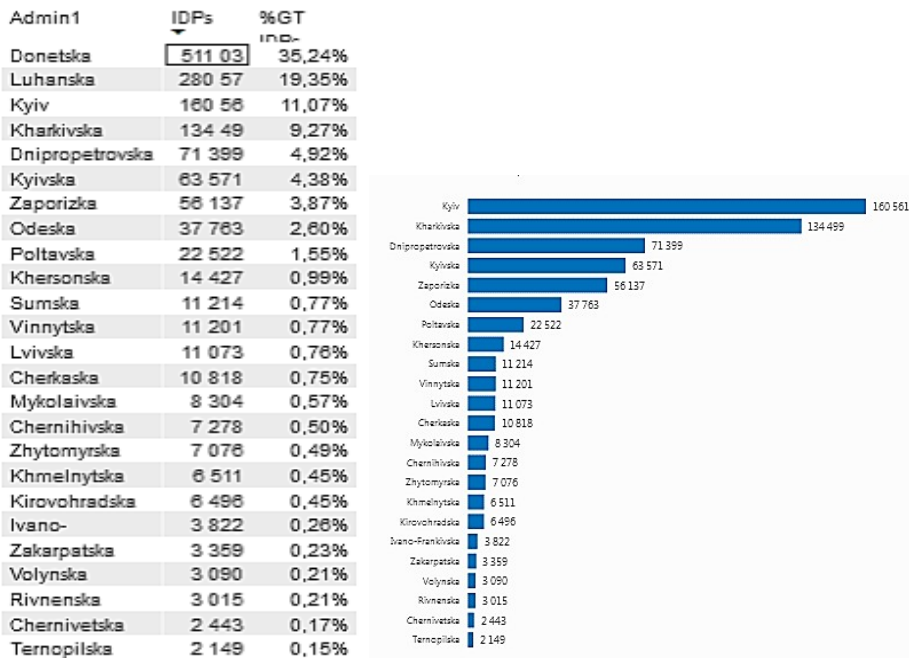

Рис. 3.1. Розподіл локалізації ВПО за областями у 2020 р. [78].

Також, спостерігається певна специфіка стосовно локалізації внутрішніх переселенців за професійно-віковою специфікою (рис. 3.2).

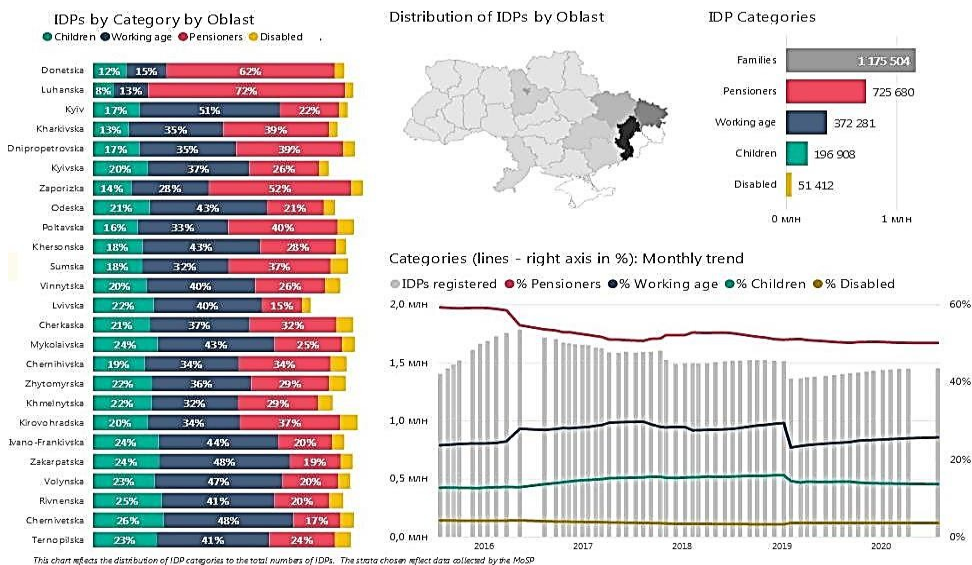

Рис. 3.2. Локалізація ВПО за професійно-віковою специфікою у липні 2020 р. [78].

Так, зі сходу на захід чисельність осіб працездатного віку та дітей збільшується, а осіб похилого віку – зменшується. Наглядно, що у Луганській та Донецькій областях є найбільше пенсіонерів – понад 60%. Особи з інвалідністю розселились приблизно рівномірно.

Щодо аналізу за досліджуваними Львівською, Івано-Франківською та Закарпатською областями, варто сказати, що загальна чисельність ВПО становить всього 18254 осіб або лише 1,25%. Щодо професійно-вікового розподілу, то усереднений показник осіб працездатного віку становить 44%, дітей – 23%, пенсіонерів – 18%, що відбиває загальні тенденції Півдня, Центру та Заходу України.

Також, особливості локалізації ВПО України підтверджують загальносвітову динаміку згідно якої більшість людей старається поселитись у міській місцевості, оскільки там вони можуть швидше знайти роботу, соціальні служби, благодійні та правозахисні організації. Карту поселення ВПО у Львівській, Івано-Франківській та Закарпатській областях подано на рис. 3.3.

Рис. 3.3. Карта локалізації ВПО в Західній Україні [79].

Слід зазначити, що в Україні після підтримки уряду, найбільше проблемами ВПО займається Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН). Як уже говорилось у I розділі, УВКБ ООН може здійснювати ефективну роботу щодо захисту ВПО та біженців тільки із застосуванням т.з. «кластерного підходу». Так, завдяки тісній співпраці із місцевими організаціями формується необхідний ресурс персоналу, знань та досвіду у процесі подолання тактичних та стратегічних викликів щодо цих категорій осіб. Організація надає **різноманітні види допомоги** внутрішньо переміщеним особам: безпосередньо чи через партнерські організації.

В якості гуманітарної допомоги постраждалому населенню після переміщення або як допомога взимку можуть надаватися непродовольчі товари: ковдри, кухонні набори, одяг, вугілля чи інші товари. Допомога в умовах надзвичайної ситуації може включати **життєво важливу допомогу**, таку як тимчасове житло або мінімальна фінансова допомога [9].

Важливо, що діяльність кластерів в Україні має високий ступінь транспарентності, оскільки, за результатами роботи кожного місяця опубліковуються відповідні звіти [13]. Також, з метою підвищення ефективності діяльності партнерів в кластерах, УВКБ ООН підготувало відповідний навчальний посібник («Emergency Handbook») [53].

Діяльність кластеру УВКБ ООН із захисту у розрізі трьох досліджуваних областей здебільшого спрямована на сприяння розвитку ВПО, що проживають у місцевих громадах. Так, результати дослідження свідчать, що у **Львівській області** було проведено достатньо проектів та заходів, що у кінцевому випадку комплексно сприяють особистому розвитку ВПО, зокрема (рис. 3.4):

- 1) 28 осіб отримали підтримку щодо мирного співіснування та довгострокових рішень завдяки участі у проектах та ініціативах;
- 2) 368 осіб підвищили свою спроможність через отримання актуальної інформації;
- 3) 34 особи отримали первинну правову допомогу;
- 4) 74 особи одержали адресну негрошову допомогу;
- 5) 1390 осіб отримали комплексну психосоціальну індивідуальну підтримку;
- 6) 224 особи одержали підтримку через дитячі психо-соціальні центри або мобільні бригади;
- 7) 54 особи взяли участь у заходах із розвитку потенціалу [14].

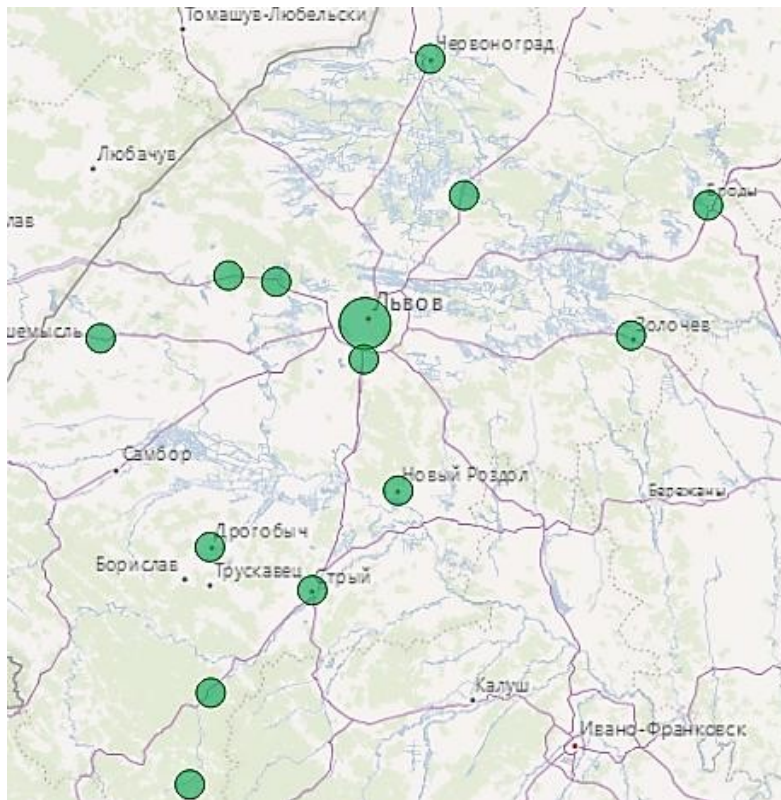

Рис. 3.4. Участь ВПО Львівської області у заходах кластеру захисту УВКБ ООН у 2020 р. [14].

Щодо **Івано-Франківської області**, то результати вказують на такі показники:

- 1) 206 осіб підвищили свою спроможність через отримання актуальної інформації;
- 2) 21 особа отримали первинну правову допомогу;

- 3) 817 осіб отримали комплексну психосоціальну індивідуальну підтримку [14].

Аналіз діяльності кластеру в **Закарпатській області** призвів до таких результатів:

- 1) 172 особи підвищили свою спроможність через отримання актуальної інформації;
- 2) 14 осіб отримали первинну правову допомогу;
- 3) 101 особа одержала адресну негрошову допомогу;
- 4) 431 осіб отримали комплексну психосоціальну індивідуальну підтримку;
- 5) 74 особи взяли участь у заходах із розвитку потенціалу [14].

Як бачимо, якщо провести порівняльний аналіз, то на першому місці щодо участі ВПО у програмах з розвитку перебуває Львівська область (2172 ос.), друге місце посідає Івано-Франківська область (1044 ос.), на третьому місці знаходиться Закарпатська область (792 ос.) (рис. 3.5).

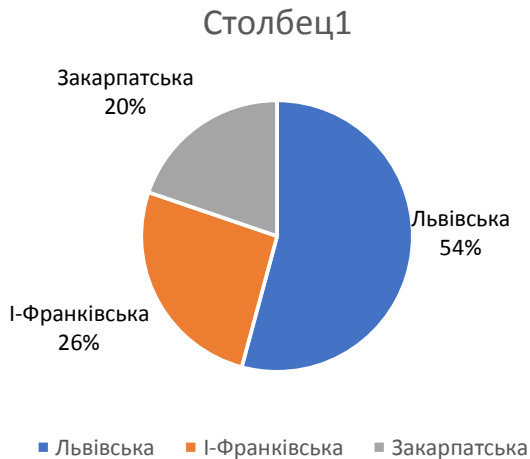

Рис. 3.5. Участь ВПО у програмах з розвитку кластеру захисту УВКБ ООН у січні-вересні 2020 р., %. [на основі джерела 14].

Незважаючи на те, що у порівнянні до загальної чисельності ВПО у даних областях проживає лише 1,25%, однак це 4 тис. осіб – населення невеликого містечка. Тому, продовжувати діяльність даного кластеру слід продовжувати, і, додатково до цього, проводити точкові ініціативи на місцях громадськими та благодійними організаціями спільно із закладами вищої освіти (подібно до проектної ініціатив в ЛНУ ім. Івана Франка).

Дослідження міжнародного та вітчизняного досвіду по роботі із ВПО свідчать, що дуже важливим інструментом покращення розвитку цих громад у місцевих громадах виступає адвокація.

Фактично, адвокація, підкріплена спільними оцінками, допомагає донести проблеми вимушених переселенців до відповідних органів влади та стимулювати вирішення цих проблем шляхом прийняття та реалізації змін до законодавства. В межах цієї діяльності проводиться підвищення ефективності робота з розбудови потенціалу державних установ та партнерських організацій з метою покращення їхньої здатності надавати захист та допомогу ВПО.

УВКБ ООН і партнери працюють з українською владою у спільному пошуку **довгострокових рішень** для переміщеного населення – як для індивідуальних випадків, так і для громад. Такі рішення залежать від того, чи бажають люди (ре)інтегруватися у місцеві громади, повернутися додому або переїхати в інше місце. Партнери УВКБ ООН надають правову допомогу та захист: від первинних консультацій до представництва у суді.

Підтримка громадських груп здійснюється з метою вирішення проблем ВПО та приймаючих громад. Ініціативи, які були запропоновані ВПО та відповідають встановленим критеріям, можуть отримати підтримку від комітету, який складається з представників УВКБ ООН і партнерських організацій.

В Україні УВКБ ООН працює з державними політичними, економічними та соціальними структурами, приводячи політику, практику та закони у відповідність до міжнародних стандартів. УВКБ ООН надає практичну та правову експертну допомогу шляхом письмових публікацій, присутності на парламентських слуханнях та участі в комітетах та зустрічах з представниками влади. Загальна мета – підтримувати зусилля влади, спрямовані на покращення захисту для біженців, внутрішньо переміщених осіб та осіб без громадянства. Дана діяльність супроводжує практичною підтримкою державних органів влади. Проводяться тренінги, надається технічна підтримка. Проводиться тісна співпраця з громадськими організаціями: ЗМІ, релігійними організаціями та з приватним сектором, намагаючись привернути увагу до проблем внутрішньо переміщених осіб та осіб без громадянства та покращити потенціал таких організацій щодо надання захисту та прийому осіб, які потребують допомоги [37]

Багато ВПО були переміщені протягом шести років і хочуть знайти довготривале рішення. Міністерство з питань реінтеграції спільно з міжнародними організаціями та неурядовими організаціями розробляє нову стратегію та план дій щодо довготривалих рішень ВПО. Стратегія повинна відображати вісім критеріїв інтеграції, передбачених Рамкою IASC щодо довговічних рішень

---

¹ Партнери УВКБ, які діють у роботі з ВПО: «Десяте квітня», «Крим-СОС», «Донбас-СОС», «Право на захист», «Проліска», «ЦРД».

(наприклад, безпека, недискримінація, доступ до житла та засобів до існування, участь у громадському житті тощо). Виконання Стратегії та Плану дій має бути обмеженим у часі та вимірюваним за допомогою конкретних показників, а також пов'язаним з бюджетними ресурсами [2].

Показовим є той факт, що найвищий рівень нетерпимості до ВПО був зареєстрований у Харкові та Харківській області, а найнижчий – у Київській та Львівській областях. Це дає підставу говорити про руйнування кремлівського міфу про те, що до людей з Донбасу та Півдня найгірше ставляться на Заході України, нібито, наша країна розділена ментально. А фактично на Львівщині найкраще ставляться до вихідців з Донбасу, де вони можуть зустріти не тільки гарне відношення, а й житло, умови для бізнесу, нові робочі місця. Це свідчить про те, що для людей, яких свого часу медіа розділяли як ворогів, ця інформація виявилася неправдивою. Ті регіони, які один одному демонструвались як ворожі, насправді стали найбільшими побратимами та це демонструється сьогодні на яскравих життєвих прикладах і на статистичних даних. Взагалі цей історичний етап має безліч мінусів і катастроф, але, на думку деяких експертів, саме внутрішня міграція ще дасть свій історичний плюс: ще більше об'єднає українців і створить відчуття дому, незалежно від регіону. Особливо в тих, у кого такого відчуття не було і вони були сильно прив'язані виключно до власного району проживання [38].

3.1. Проблеми економічної активності ВПО та оцінка результатів профорієнтаційних заходів щодо цих осіб в межах співпраці з центрами зайнятості

Так вже складається у багатьох країнах світу, що вимушене внутрішнє переселення людей піднімає питання їх зайнятості на нових місцях проживання. Фактично, особи з числа переселенців здебільшого є достатньо мотивованими відразу працевлаштуватись, розпочинати власний бізнес тощо, оскільки доводиться усе розпочинати «з нуля». Однак, такий переїзд громадян із однієї території на іншу створює доволі суттєвий тиск на місцеві ринки праці, збільшуючи диспропорції та збільшуючи конкуренцію за робочі місця. Хоча, якщо говорити про проблеми особистого розвитку у ВПО, то саме працевлаштування та отримання адекватного та стабільного доходу дають можливість таким особам швидше адаптуватись до нових умов, знижуючи кількість конфліктів, інтегруватись у місцеві громади.

Слід констатувати той факт, що, незважаючи на шестирічний період від початку агресії, зайнятість та рівень доходів у переселенців є дещо нижчим у порівнянні до місцевого населення.

Тому, внаслідок низького рівня економічної активності трудовий потенціал вимушених переселенців використовується далеко не повністю, що

негативно позначається на становищі самих ВПО (втрата потенційних заробітків, кваліфікації, невдоволеність своїм становищем та зневіра у власних можливостях), а також і держави, яка недоотримує частку потенційного валового внутрішнього продукту та має витратити кошти на допомогу по безробіттю й фінансову підтримку малозабезпечених родин ВПО. Втрати від низького рівня економічної активності ВПО та високого рівня безробіття серед них можуть бути значними з огляду на високий освітній потенціал переселенців, який є вищим ніж у середньому по Україні [1, с. 6].

Проблемою також виступає небажання частини ВПО ставати на облік у державні центри зайнятості, що дещо викривлює результати досліджень через неточність аналітичного матеріалу. Відчутною є диференціація щодо зайнятості ВПО як за статевою структурою, так і за географією проживання. Зокрема, рівень зайнятості чоловіків становить 72%, а жінок – тільки 50%. Щодо регіонального розподілу, то у досліджуваних областях (Львівській, Івано-Франківській та Закарпатській) зайнятість серед ВПО, віком 20-64 рр. становить 54 %, що є середнім показником по Україні [11, с. 12].

Поширеною є проблема небажання ВПО реєструватись у державних центрах зайнятості, що має як об'єктивні, так і суб'єктивні причини. Загалом, близько 1/3 осіб не зареєструвалися в ДЦЗ через те, що вони є студентами, перебувають у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами, пенсіонерами або особами з обмеженими можливостями (хоч окремі із цих категорій неофіційно працювали). Між основними причинами нереєстрації в ДСЗ існують суттєві відмінності зайнятих та безробітних. Наприклад, найпопулярніша причина серед зайнятих ВПО – це те, що вони знайшли роботу без допомоги ДЦЗ. Друга за популярністю причина серед зайнятих і перша серед безробітних є та, що центри зайнятості часто пропонують низькооплачувані роботи. І третя – наявні вакансії в ДЦЗ нерідко відповідають попереднім професіям ВПО [11, с. 17]. Особливо дана проблема є актуальною у досліджуваному західному регіоні країни, де промислові об'єкти збанкрутували ще у 1990-х роках.

Перші роки окупації характеризували ситуацію, коли елементарні професії, в основному в торгівлі та ремонті, будівництві та інших послугах стали буфером для поглинання переміщених працівників, які не були змогли знайти кращу роботу. Останні ж 2-3 роки дещо змінюють ситуацію, оскільки ВПО активно влились у потоки трудової міграції у сусідні країни ЄС, де оплата на порядок вища ніж в Україні. З одного боку це є мінус для країни, яка не змогла забезпечити належні умови для переселенців, але з іншого – заробітчанство сприяє покращенню добробуту таких громадян, підвищує їхню самооцінку. Цей феномен теж характеризує підвищення рівня особистого розвитку багатьох ВПО, їх ефективний само менеджмент, оскільки особі,

яка десятиліттями була прив'язана, до прикладу, до шахти, доволі нелегко було зважитись на такий крок.

Цікавим видається аналіз інформації щодо участі державних центрів зайнятості у процесах економічної адаптації ВПО за січень-вересень 2020 року. Так, Львівською обласною службою зайнятості надавалися соціальні послуги 355 особам з числа внутрішньо переміщених осіб. Однак отримали роботу лише 45 осіб, що складає 21,2%. [28].

Щодо інформації в Івано-Франківській області, то отримували послуги служби 78 внутрішньо переміщених осіб, з яких працевлаштовано 23 особи, що становить 29% [27].

Щодо Закарпатської області, то дані були такі: отримували послуги служби 60 внутрішньо переміщених осіб, з яких працевлаштовано 10 осіб, що становить 17% [26].

Так, за скеруванням служби зайнятості у Львівській області професійне навчання проходили тільки 7 безробітних осіб з числа ВПО (3,7%), оскільки цього річ суттєво скорочено бюджетні витрати на ці цілі. В Івано-Франківській – 11 безробітних осіб з числа ВПО (14%). У Закарпатській – 1 особа (1,7%) [26–28].

Щодо ефективності надання послуг центрами зайнятості, то за кількістю прийнятих до обслуговування осіб ВПО перше місце належить Львівській обл., за рівнем працевлаштування ВПО перше місце посідає Івано-Франківська область, за рівнем надання професійного навчання – теж Івано-Франківська.

В загальному усереднені результати дослідження ще раз підтверджують актуальність проведення освітньо-наукових ініціатив для ВПО у досліджуваних областях (подібних до проекту в ЛНУ ім. Івана Франка), оскільки всього у Львівській, Івано-Франківській та Закарпатській областях звернулись за послугами у центри зайнятості 493 ВПО, з яких було працевлаштовано лише 78 осіб (16%), а пройшли професійне навчання лише 19 осіб (майже 4%). Відтак, слід і надалі сприяти проведенню локальних ініціатив, які залучають сприяють професійному розвитку а економічній адаптації ВПО шляхом використання різного роду програм із само-менеджменту.

В цілому, дослідження українського ринку праці показують, що як шукачі роботи, так і роботодавці дуже часто покладаються на неформальні канали (особисті зв'язки) та Інтернет, щоб знайти належного працівника/роботу. Відтак, ВПО, які переїхали в нове середовище, де мало особистих зв'язків частіше мають бар'єри у доступі до робочих місць.

Фактично, така ситуація вимагає перегляду діючої соціально-економічної політики щодо ВПО, оскільки стимулювання їх економічної активності напряму впливає на рівень особистого розвитку цих громадян. За відсутності ефективної політики працевлаштування та ефективного використання

трудового потенціалу вимушених переселенців Україна може втратити значну частину висококваліфікованих кадрів. Цілеспрямована політика підвищення економічної активності та зайнятості ВПО має бути серед пріоритетів державної політики України. Другим пріоритетним напрямом у підвищенні економічної активності ВПО є відновлення або започаткування підприємництва [1, с. 11].

Відтак, вважається за необхідне, по-перше – відновити фінансування навчання та надання коштів безробітним ВПО державними центрами зайнятості, а по-друге – продовжувати формувати їхні «business and self-management skills» через реалізацію різного роду освітньо-практичних проектів, програм та ініціатив, що реалізуються освітньо-науковими закладами, громадськими та благодійними організаціями. На сучасному етапі, (поки буде відновлене фінансування державних програм) саме та такі ініціативи із само-менеджменту і покладається уся надія щодо відповідного навчання ВПО, а також фінансування їх бізнес-ідей (за підтримки донорськими коштами).

3.2. Розроблення та апробація програми ефективного самоменеджменту внутрішньо переміщених осіб та учасників ООС для їх самореалізації в нових умовах проживання

Результати аналізу міжнародного та вітчизняного досвіду щодо реалізації програм та ініціатив з особистого розвитку внутрішньо-переміщених осіб були враховані під час розроблення «Програми ефективного самоменеджменту внутрішньо переміщених осіб та учасників ООС для їх самореалізації в нових умовах проживання». Реалізація та апробація цієї програми здійснювалася у ресурсних центрах ГО «Справа Кольпінга в Україні» (м. Львів, м. Ужгород, м. Івано-Франківськ). У дослідженні брало участь 80 осіб з числа ВПО, віком від 25 до 50 років (30 осіб – Львівська обл., 25 – Івано-Франківська обл. та 25 – Закарпатська обл.). Також у дослідженні взяли участь 90 учасників ООС (по 30 осіб з вище перелічених областей Західної України). Під час проведення досліджень та навчально-практичних заходів учасники ООС та ВПО перманентно розділялись ще на три підгрупи: професійна орієнтація; започаткування бізнесу, реалізація соціально-гуманітарних проектів.

Практична частина полягала у проведенні психотерапевтичних занять та тренінгової компоненти. Усі досліджувані ВПО та учасники ООС аналізувалися згідно технологічної карти психолого-медико-педагогічної діагностики посттравматичного стресового розладу та пройшли курс психотерапії можливостей відповідно до технологічної карти ефективної психотерапевтичної допомоги. Крім того, учасники ООС та ВПО приймали активну участь у кількадесятих тренінгах (у кожній із областей) «Фінансово-економічна грамотність, само-менеджмент та бізнес-планування як інструменти особистого

розвитку ВПО». Навчальна програма цих заходів була побудована таким чином, що спочатку усі учасники залучались до вивчення фінансово-економічної грамотності та само-менеджменту, в ході чого частково обговорювались їх потенційні можливості щодо пошуку майбутньої роботи, започаткування власної справи або реалізації соціального проекту. В кінцевому результаті, практично усім учасникам було цікаво послухати матеріал за всіма трьома напрямками. Учасники це мотивували тим, що життя навколо них за останні кілька років є таким мінливим, що вкрай важко передбачити, які конкретні компетентності можуть знадобитися вже у недалекому майбутньому. Останній блок тренінгу проводився у вигляді консультацій та групових обговорень власне із розділенням учасників на три підгрупи за їх бажаннями: професійна орієнтація; започаткування бізнесу, реалізація соціально-гуманітарних проектів.

Проведення самих тренінгових занять проводилось із активним використанням різноманітних інтерактивних методів у навчанні: робота у групах, брейнстормінг, застосування кейсів та практичних домашніх завдань. Презентації проводились із застосуванням мультимедійного обладнання, фліпчарту, роздаткового теоретичного та практичного матеріалу.

Вагомим є те, що навчально-консультативні заходи включали у себе найкращі міжнародні практики щодо особистого розвитку ВПО, зокрема: досвід УВКБ ООН, Міжнародної Організації з Міграції, Світового банку, Європейського Союзу та ін.

Щодо професійної орієнтації ВПО, то найперше, що було обговорено це те, як знайти **своє нове призначення у посткризовому середовищі** (поряди ефективної професійної перекваліфікації). Учасники отримали навички застосування трикутника власної ефективності, дізналися про інструменти розвитку власних навичок та знань, спільно визначили особливі зовнішні чинники і відповідну реакцію на них. Провели гру по визначенню персональних критеріїв власного професійного успіху.

Цікавим було обговорення теми «Нові професії 21 століття». Учасники отримали приклади та інструкцію яким чином розвивати себе у нових змінах та освоїти нові професії. За допомогою інтерактивних заходах учасники могли поспробувати себе в інших ролях і зрозуміти яким чином їм далі себе вдосконалювати.

Особливого акценту на тренінгах було зроблено на проблемі **само-менеджменту ВПО та учасників ООС**. Учасники дізнались про основні принципи планування часу: принцип пріоритетів; принцип Парето; принцип кошика; сегментація часу; «Швейцарський сир»; принцип делегування повноважень. Учасники намалювали власне «Дерево цілей» – це структурована, побудована по ієрархічному принципу сукупність цілей, в якій виділені генеральна ціль – «вершина дерева», підцілі першого, другого і наступних рівнів – «гілки дерева».

Учасники взяли на озброєння декілька лайфхаків по тайм-менеджменту: починайте ранок з приємного; прокидайтеся мінімум за 3 години до роботи; правило 9-ти справ; геть багатозадачність; не розумієте – намагайтеся; правило 2-х хвилин; маленькі радощі; їжте!; відпочивайте!

Учасники також зацікавились проблемою «Ефективної самопрезентації». ВПО та учасники ООС були поділені на групи де грали в інтерактивну гру, яка ще більше допомогла зблизитися та дізнатися один про одного більше цікавої інформації. Учасники визначали самооцінку та рівень домагань, оскільки з цього починається робота над ефективною презентацією власної особистості в соціумі. Учасники переносили теоретичні твердження на власні приклади з життя.

У підсумку були розглянуті питання, як найкраще сформуванати власне резюме та мотиваційний лист, а також як найкраще себе поводити на співбесіді із потенційним працедавцем.

Світовий та вітчизняний досвід свідчить про важливу роль фінансової грамотності у підвищенні ефективності особистісного розвитку ВПО та учасників ООС. В ході роботи учасниками одержано знання та навички у питаннях: як вести особистий/сімейний бюджет; де і як зберігати заощадження; шляхи інвестування в Україні в теперішніх умовах; як не стати жертвою фінансових пірамід і шахрайських організацій; як фінансово захистити себе та свою сім'ю; як побудувати свою власну фінансову стабільність.

Одним із дієвих способів подолання безробіття серед ВПО, а також збільшення їх добробуту є відкриття ними власної справи (бізнесу). Частина тренінгів була присвячена саме цим питанням. Учасники отримали інформацію про методик генерачії нових ідей для власного бізнесу. Під час навчальної гри отримали навички, як методик з генерачії нових ідей можна застосувати на практиці. Конкретні бізнес-ідеї учасників були спільно обговорені. Після інтерактивної гри із пошуку ніші для власного бізнесу, учасники змогли вибрати для себе ніші у яких вони можуть себе реалізувати. Досліджено який інтерес у людей, які шукають інформацію у Google до товарів і послуг які планують виготовляти чи надавати учасники семінару.

Учасники тренінгів отримали знання та інформацію, які допоможуть їм краще залучати фінансові ресурси для реалізації власних бізнес ідей та проектів. Було детально проаналізовано яким чином залучати ресурси у свого оточення, які державні програми підтримки підприємництва зараз є, як правильно працювати з банківською системою. Під час тренінгу було проведено практичну гру «Фінансова база для початку власної справи».

На завершення, учасники вчилися розробляти власні **бізнес-плани**. Вони отримали теоретичні та практичні поради та рекомендації стосовно основної структури бізнес-планів. Також було проаналізовано основні етапи

складання типового бізнес-плану та відповідні види робіт. Під час заняття між учасниками зароджувались доволі корисні та цікаві дискусії, в межах яких в групі обговорювався досвід окремих слухачів ведення підприємницької діяльності. Особливої уваги було приділено системі звітності та оподаткування українських підприємств.

Також, за роки перебування в статусі переселенців учасники усвідомили, що їх проблеми доволі часто доводиться вирішувати самостійно. Відтак, це краще робити за допомогою реалізації власних соціальних чи гуманітарних проектів. Фактично, з ініціативи окремих учасників групам проводився бліц-курс з управління проектами (PCM). Насамперед, учасники дізнались про особливості фандрейзингу. Було проаналізовано специфіку діяльності окремих донорських організацій. В подальшому вони вчилися формувати власні проектні ідеї, які згодом трансформуються у проектну або підприємницьку діяльність. На основі розглянутих життєвих прикладів з реалізації ідей відомих людей учасники одержали відповідний практичний досвід. Під час тренінгів учасникам було запропоновано використати метод «мозкового штурму» під час обговорення власних потенційних проектів. Завдяки цьому кожному із слухачів вдалось «відшліфувати» власні проектні ідеї, а по окремих соціальних ініціативах учасники об'єдналися у невеличкі групи.

Учасники дізнались як саме слід писати проектну заявку, зокрема те, що особливої уваги слід приділяти опису проекту, який розміщується з самого початку аплікаційної форми.

Наприкінці комплексних тренінгів учасники навчились ідентифікувати витрати проекту (проводити їх калькулювання).

В загальному, участь ВПО та учасники ООС у комплексних тренінгах у Львівській, Івано-Франківській та Закарпатській областях призвела до позитивного ефекту: по-перше – в оціночних анкетах переважна більшість учасників залишили дуже позитивні відгуки щодо актуальності поданого матеріалу та якості його подання. Серед негативів – найбільше учасники скаржились на нестачу часу щодо проведення таких навчальних заходів, хотіли б пройти такі навчання на більш тривалій та системній основі.

Розроблена програма самоменеджменту представлена у таблиці 3.1.

Соціально-психологічна адаптація внутрішньо переміщених осіб та учасників ООС після повернення з зони ООС здійснювалася у відповідності до запропонованої моделі:

Як видно з запропонованої моделі соціально-психологічної адаптації ВПО та учасників ООС, які повернулися з фронту, на етапі психотерапевтичної взаємодії з клієнтами (ВПО чи учасниками ООС) (таблиця 3.1) відбувається глибока індивідуальна робота, спрямована на реабілітацію особистості клієнта. На цьому етапі застосовуються такі технології, як активізація бажань самозміни,

активізація позитивних спогадів, стимуляція прикладами історій успіху, активізація ресурсу подолання перешкод, проектування власного майбутнього тощо. Соціальна складова адаптації пов'язана із способами встановлення комунікацій клієнта з найближчим оточенням, з лікарями, психологами, соціальними працівниками, сусідами, наведенням нових знайомств і контактів. На цьому шляху позитивними практиками є об'єднання ВПО чи учасників ООС у групи самопомоги, які розширюють мережу контактів, сприяють переосмисленню себе і свого місця в соціумі.

Таблиця 3.1

Програма ефективного самоменеджменту внутрішньо переміщених осіб та учасників ООС для їх самореалізації в нових умовах проживання

Етап	Засоби	Результат	Тривалість
Діагностика ПТСР	Технологічна карта	Наявність/відсутність ознак ПТСР	2-3 дні
Психотерапія	Технологічна карта (вибір роду психотерапії в залежності від наявності/відсутності ознак ПТСР)	Зниження рівня ПТСР/ формування нового світогляду/ відкриття нових можливостей	Залежно від стану, від 1 місяця до пів року
Соціально-психологічна адаптація	Модель соціально-психологічної адаптації	Адаптація в новому середовищі	від 1 місяця до пів року
Самоменеджмент	Тренінг самоменеджменту	самоорганізація, цілеспрямованість, саморозвиток	2-3 дні
Створення бізнес-планів	Тренінг бізнес-проектів	Потенціал для відкриття власної справи	1-2 місяці
Професійна зайнятість	Тренінг влаштування на роботу, відкриття власної справи	Здатність утримувати сім'ю	від 1 місяця до до пів року

Запропонована модель показує обмеження досягнення соціально-психологічної адаптації у випадку серйозних психотравм, яка диференціюється рівнями. Низький рівень адаптації чи дезадаптація – це не остаточний вирок. Ймовірно, процес реабілітації є більш тривалим, потребує психотерапевтичної та реабілітаційної роботи. Проведені дослідження показали, що низький рівень адаптації більше притаманний учасникам ООС, які отримали поранення, ніж внутрішньо переміщеним особам. Однак, практика показала, що багато з внутрішньо переміщених осіб так і не змогли адаптуватися в нових умовах проживання і виїхали у країни Західної Європи. Це зокрема стосується ВПО з Криму. Результати анкетування досліджуваних учасників ООС та внутрішньо переміщених осіб свідчать, що більша половина (понад 60%) їх має середній рівень соціально-психологічної адаптації, тоді як низький та високий рівень адаптації виявлений у майже 20% досліджуваних.

Таблиця 3.2

Тренінг само менеджменту передбачає формування в учасників ООС та внутрішньо переміщених осіб таких компетентностей

Компетентості	Результати навчання
Здатність визначати проблеми практичного забезпечення самоменеджменту	Вміти застосовувати концептуальні підходи самоменеджменту для пояснення процесів самомотивації, планування, прийняття рішень, організації власної діяльності і самоконтролю
Здатність здійснювати обґрунтований вибір методів аналізу витрачання часу і управління часом	Здійснювати обґрунтований вибір методів аналізу витрачання часу і управління часом. Застосовувати інструментарій обліку часу щоденного обліку часу
Здатність здійснювати обґрунтований вибір методів управління власною активністю і працездатністю	Здійснювати обґрунтований вибір методів управління ресурсом активності і працездатності. Розвивати навички здорового способу життя
Здатність здійснювати обґрунтований вибір методів управління власною платоспроможністю	Здійснювати обґрунтований вибір методів управління ресурсом платоспроможності. Застосовувати комп'ютерні програми з управління особистими фінансами
Здатність здійснювати обґрунтований вибір методів управління ресурсом освіченості	Здійснювати обґрунтований вибір методів навчання та самонавчання, планування кар'єри та професійного розвитку
Здатність визначати напрями саморозвитку особистості	Визначати напрями власного саморозвитку та удосконалення професійно-важливих якостей
Здатність до розвитку лідерських компетентностей	Здійснювати обґрунтований вибір методів розвитку та досягнення лідерських компетентностей
Здатність до роботи в команді	аналізувати і проектувати міжособистісні, групові та організаційні комунікації; оцінювати умови і наслідки прийнятих організаційно-управлінських рішень.

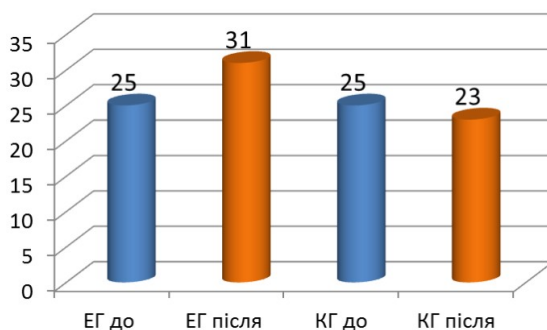
Ефективність застосування «Програми ефективного самоменеджменту внутрішньо переміщених осіб та учасників ООС для їх самореалізації в нових умовах проживання» перевірялася шляхом порівняння професійної зайнятості ВПО та учасників ООС після застосування програми самоменеджменту (експериментальні групи) з контрольними групами ВПО та учасників ООС, які участі у такій програмі не брали. Під професійною зайнятістю ми розуміли участь в одному з 3-ох компонентів: влаштування на роботу на відкритому ринку праці, відкриття власної справи чи участь у соціо-культурному проєкті. Відповідні результати для ВПО та учасників ООС представлені на рис. 3.6 та рис. 3.7, відповідно.

Як видно з рис. 3.6, дещо несподіваними, але закономірними з точки зору поширення пандемії COVID-2019, є результати контрольної групи. Первинний зріз професійної зайнятості ВПО (усередненні показники у трьох областях) проводився на початку 2020 року, коли ще пандемія не була офіційно оголошена. Для дослідження були обрані малозабезпечені ВПО, три чверті з яких не мали місця праці. Після впровадження програми самоменеджменту, яка здійснювалася частково off-line, а у переважній більшості on-line і тривала до кінця листопада 2020 р., показники працевлаштування у

контрольній групі зменшилися на 4%, що відображає наслідки пандемії. Натомість у експериментальній групі спостерігається зростання працевлаштування ВПО на 9%. На наш погляд, низький відсоток працевлаштування ВПО зумовлений наслідками пандемії.

Рис. 3.6. Відсоток працевлаштування ВПО до і після впровадження програми ефективного самоменеджменту. Для порівняння на діаграмі наведені відповідні результати контрольної групи ВПО, які відображають відсоток їх працевлаштування до початку впровадження програми і після її завершення.

Рис. 3.7. Відсоток працевлаштування учасників ООС до і після впровадження програми ефективного самоменеджменту. Для порівняння на діаграмі наведені відповідні результати контрольної групи учасників ООС, які відображають відсоток їх працевлаштування до початку впровадження програми і після її завершення.

Як видно з рис. 3.7, програма самоменеджменту учасників ООС менш ефективна порівняно з ВПО, – зростання працевлаштування після впровадження програми відбулося лише на 6%. Очевидно, це пов'язано з більшими травмами учасників ООС, отриманих на лінії вогню і необхідністю значно більшого часу на реабілітацію.

У підсумку, слід зауважити, що підвищення ефективності особистісного та професійного розвитку ВПО та учасників ООС і надалі залишається актуальною проблемою в Україні. На наш погляд, для вирішення цих питань на централізованому рівні слід сформувати дієвий кластер (за прикладом УВКБ ООН) із залученням усіх сторін соціального діалогу із виділенням бюджетних коштів на програми розвитку ВПО та учасників ООС, які можуть стати хорошим спів фінансуванням до залученої зовнішньої донорської допомоги, при наявності скоординованого публічного управління дією сферою діяльності. Тільки так можна створити підґрунтя для прийняття та ефективної реалізації довгострокових рішень щодо подальшого розвитку, адаптації та інтеграції ВПО та учасників ООС в Україні.

Висновки до частини 3

Проведений аналіз міжнародного та вітчизняного досвіду роботи із внутрішньо-переміщеними особами вказує на відсутність єдиного підходу щодо підвищення ефективності їх особистісного розвитку. Такі міжнародні організації як ООН, МОМ, Світовий Банк після ряду спільних проектів швидше дають перелік необхідних рекомендацій як діяти у роботі з ВПО за відповідних обставин. Відтак, у кожній окремо взятій країні чи регіоні виробляється своя унікальна практика щодо покращення адаптації, інтеграції та професійної орієнтації переселенців.

Результати дослідження свідчать, що найбільш дієвим інструментом для організації злагодженої та структурованої роботи щодо розвитку ВПО є застосування т.з. кластерного підходу, що широко використовується на практиці УВКБ ООН, оскільки під координацією ООН до роботи активно залучається ряд національних громадських, благодійних та навіть релігійних організацій, представників органів державної та місцевої влади, бізнес-асоціацій. Відтак, як показує багаторічна практика, завдяки синергії полівекторного досвіду усіх учасників такого кластеру, вдається досягати поставлених цілей щодо розвитку переселенців, чітко сформувати та ефективно впроваджувати відповідні довгострокові рішення.

Аналіз результатів реалізації кластерного підходу УВКБ ООН у Львівській, Івано-Франківській та Закарпатській областях у 2020 р. вказують, що завдяки такій діяльності проводиться доволі велика робота щодо подальшого розвитку ВПО. Однак, найбільше зусиль та ресурсів витрачається на діяльність кластеру у Донецькій та Луганській областях (безпосередньо вздовж лінії розмежування), наприклад, кластер з продовольчої безпеки та забезпечення засобів до існування, кластер з питань захисту, кластер з питань житла і непродуктових товарів, освітній кластер тощо.

Важливого значення у роботі із ВПО має рівень володіння відповідним персоналом специфічними компетентностями щодо ставлення та застосування необхідних навичок (attitudes and skills). В ідеалі, з метою продовження дисемінаційного ефекту роботи з ВПО, в процесі навчання окремі представники з числа самих переселенців можуть освоїти такі компетентності та самостійно продовжувати подібну роботу у своїх громадах (перебрати на себе ролі агентів змін та лідерів думок).

До сьогоднішнього дня в Україні існує проблема недостатньої економічної активності ВПО, що, по-перше – знижує рівень їх доходів, у порівнянні з іншими громадянами, а по-друге – держава втрачає частку свого людського капіталу та недо виробляє частину ВВП. Як показують дослідження, значна частина переселенців була змушена репрофільовуватись у відповідності до вимог ринку праці. З часом, через небажання працювати на простих професіях (маючи вищу освіту), частина ВПО приєдналась до потоку трудових мігрантів у країни ЦСЄ, що, в загальному, покращило рівень доходів таких сімей.

Інформація щодо надання послуг центрами зайнятості Львівської, Івано-Франківської та Закарпатської областей свідчить про те, що, по-перше – частина ВПО не звертається по допомогу у ДЦЗ, по-друге – середній відсоток працевлаштованих становить лише 16%, а частка осіб, які пройшли професійні навчання становить лише 4%. Щодо першої проблеми, то через високу відмінність між наявними вакансіями та кваліфікацією і матеріальними очікуваннями, значна частина переселенців відмовляється від пропонованої роботи. Існують також і такі, які свідомо звертаються про надання допомоги з безробіття, хоча самі працюють неофіційно. Щодо іншої проблеми, то такий невисокий показник залучення до навчань як ВПО, так і інших безробітних пояснюється дуже суттєвим скороченням бюджетного фінансування додаткових програм (так, окрім скорочення навчальних заходів, припинено програму надання коштів для розвитку власного бізнесу). Вважаємо, що це вагомим скорочує можливості потенційного професійного розвитку ВПО.

Результати аналізу міжнародного та вітчизняного досвіду щодо реалізації програм та ініціатив з особистого розвитку внутрішньо-переміщених осіб були враховані під час розроблення «Програми ефективного самоменеджменту внутрішньо переміщених осіб та учасників ООС для їх самореалізації в нових умовах проживання». В основу програми покладений комплекс заходів, спрямованих на виявлення та приведення в дію нових механізмів зміни свідомості внутрішньо переміщених осіб та учасників ООС від психології утриманства до усвідомлення творця власної долі, що сприятиме ініціюванню малого підприємництва, яке забезпечуватиме матеріально їх родини та приведе до економічного розвитку регіону їх переміщення. Реалізація та апробація цієї програми здійснювалася у ресурсних центрах ГО «Справа Кольпінга в Україні»

(м. Львів, м. Ужгород, м. Івано-Франківськ). У дослідженні брало участь 80 ВПО, віком від 25 до 50 років (30 осіб – Львівська обл., 25 – Івано-Франківська та 25 – Закарпатська) та 90 учасників ООС (по 30 осіб з кожної області).

Запропонована модель соціально-психологічної адаптації учасників ООС та внутрішньо переміщених осіб з зони ООС, яка включає програму особистісного зростання у процесі психотерапевтичної роботи з клієнтом, а також створення груп самопомоги внутрішньо переміщених осіб чи учасників ООС, які допомагають їм адаптуватися/реабілітуватися в суспільстві.

Ефективність застосування «Програми ефективного самоменеджменту внутрішньо переміщених осіб та учасників ООС для їх самореалізації в нових умовах проживання» перевірялася по їх працевлаштуванні у процесі чи після реалізації програми. Результати проведеного дослідження свідчать, що відсоток працевлаштованих ВПО зріс на 9%, а учасників ООС – на 6%. Це порівняно невеликі зміни, однак, якщо врахувати, що відсоток працевлаштування обох категорій осіб у контрольних групах у період пандемії загалом зменшився на 2-4%, то позитивна динаміка змін у експериментальних групах свідчить про ефективність розробленої програми та необхідність її впровадження в масштабах країни.

Резюме

1. Проведено аналіз зарубіжних та вітчизняних діагностичних методик для здійснення психолого-педагогічної діагностики учасників ООС та внутрішньо переміщених осіб з зони ООС. Проаналізовано діагностичний інструментарій, який рекомендується «Уніфікованим клінічним протоколом первинної, вторинної (спеціалізованої) та третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги», затвердженим Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 23.02.2016 р. № 121, який слід застосовувати при діагностиці реакції на важкий стрес та розладів адаптації, посттравматичного стресового розладу.
2. На вибірці 184 особи, віком від 25 до 38 років проведено дослідження особливостей посттравматичних порушень інтелектуальної та емоційно-вольової сфер учасників ООС та внутрішньо переміщених осіб з зони ООС. Встановлено, що компонент посттравматичного порушення емоційно-вольової сфери учасників ООС характеризується високим рівнем наявності стресового розладу, тривожністю, фрустрацією, агресивністю, ригідністю, значним рівнем невротизації, депресивністю, дратівливістю.
3. Визначено комплекс діагностичних методик, які дозволяють оптимізувати діагностику осіб, які пережили травми війни. Комплекс психодіагностичних методик апробовувався на вибірці учасників ООС та

- внутрішньо переміщених осіб з зони ООС Львівського обласного госпітала інвалідів війни та репресованих ім. Ю. Липи та ресурсного центра для підтримки внутрішньо переміщених осіб та воїнів ООС ГО «Справа Кольпінга в Україні». На основі результатів дослідження розроблена технологічна карта психолого- медико-педагогічної діагностики ПТСР учасників ООС та внутрішньо переміщених осіб з зони ООС, яка може успішно використовуватися для діагностики посттравматичного стресового розладу та накреслення індивідуального плану реабілітації.
4. На основі проведених наукових досліджень розроблено та апробовано технології терапевтичної корекції симптомів посттравматичного стресового розладу внутрішньо переміщених осіб та учасників ООС, зокрема, – методи короткотермінової психотерапії, психотерапії можливостей та узгодженої інтегративної методології травматерапії.
  5. Встановлено, що короткотермінова психотерапія найбільш ефективна у роботі із підвищенням адаптативності, впевненості у власних силах, стійкості до дії стресових факторів та соціальних впливів. Психотерапія можливостей ефективно працює у випадку емоційних порушень, почуттям провини, переживанням неконструктивних. Психотерапії із імагітивнативної методології успішно справляється у роботі із травмою, посттравматичним стресовим розладом, використовуючи методи роботи з уявою та пошуком внутрішніх ресурсів особистості.
  6. Розроблена технологічна карта ефективної терапевтичної допомоги внутрішньо переміщеним особам та учасникам ООС. Результати апробації технологічної карти у ресурсних центрах для підтримки внутрішньо переміщених осіб та учасників ООС ГО «Справа Кольпінга в Україні» (м. Львів, м. Ужгород, м. Івано-Франківськ) та у Львівському обласному госпіталі інвалідів війни та репресованих ім. Ю. Липи свідчать про позитивні зміни показників їх інтелектуальної та емоційно-вольової сфери, зникнення ознак посттравматичного стресового розладу у 30 % реабілітованих осіб, що вказує на необхідність впровадження технологічної карти ефективної терапевтичної допомоги внутрішньо переміщеним особам та учасникам ООС в Україні.
  7. Результати аналізу міжнародного та вітчизняного досвіду щодо реалізації програм та ініціатив з особистого розвитку внутрішньо-переміщених осіб були враховані під час розроблення «Програми ефективного самоменеджменту внутрішньо переміщених осіб та учасників ООС для їх самореалізації в нових умовах проживання».
  8. Запропонована модель соціально-психологічної адаптації учасників ООС та внутрішньо переміщених осіб з зони ООС, яка включає програму особистісного зростання у процесі психотерапевтичної роботи

з клієнтом, а також створення груп самопомоги внутрішньо переміщених осіб чи учасників ООС, які допомагають їм адаптуватися/реабілітуватися в суспільстві. Практична реалізація цієї моделі вказує на існування трьох рівнів соціально-психологічної адаптації, перехід між якими вимагає збільшення тривалості психотерапевтичної та реабілітаційної роботи.

9. Ефективність застосування «Програми ефективного самоменеджменту внутрішньо переміщених осіб та учасників ООС для їх самореалізації в нових умовах проживання» перевірялася по їх працевлаштуванні у процесі чи після реалізації програми. Результати проведеного дослідження свідчать, що відсоток працевлаштованих ВПО зріс на 9%, а учасників ООС – на 6%. Це порівняно невеликі зміни, однак, якщо врахувати, що відсоток працевлаштування обох категорій осіб у контрольних групах у період пандемії загалом зменшився на 2-4%, то позитивна динаміка змін у експериментальних групах свідчить про ефективність розробленої програми.

Бібліографія

1. Антонюк В.П., Проблеми економічної активності та зайнятості ВПО, шляхи та способи їх вирішення / В.П.Антонюк, Л.В. Щетініна // Ринок праці та зайнятість населена. – № 3(56). – 2018. – С. 5-13.
2. Багаторічна стратегія захисту та пошуку рішень із залученням багатьох партнерів. Україна, 2018. – 2022 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.unhcr.org/ua/wp-content/uploads/sites/38/2018/06/Multi-Year-Multi-Partner-Protection-and-Solutions-Strategy-2017_2020_UKR.pdf
3. Борис І.З., Подолання психологічних травм війни засобами арт-терапії / І.З. Борис, Л. О. Костюк, І. В. Сулятицький. – В кн. Психосоціальна підтримка осіб з травмою війни: міжнародний досвід та українські реалії: збірник матеріалів, доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Маріуполь, 28 лютого 2018 р. – Маріуполь: ДонДУУ, 2018. – 322 с.
4. Бриндіков Ю.Л., Теорія та практика реабілітації військовослужбовців учасників бойових дій в системі соціальних служб: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. педагог. наук : 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Ю. Л. Бриндіков. – Т. : 2019. – 40с.
5. Васильєв В.В., Соціальна адаптація особистості до професійної діяльності / В.В. Васильєв // Вісник Дніпропетровського університету. – 2006. – Вип. 14. – С. 215-221.
6. Гайда І.М., Медико-соціальне обґрунтування удосконалення системи медичної реабілітації військовослужбовців на регіональному рівні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мед. наук : 14.02.03 «Соціальна медицина» / І.М. Гайда. – У. : 2018. – 24 с.
7. Горбунова В.В., Робота з посттравматичним стресовим розладом (ПТСР) у рамках когнітивно-поведінкової терапії / В. В. Горбунова // Зб. статей. Ін-т соціальної та політичної психології. – К. : Міленіум, 2015. – С. 26-35.
8. Грись А.М., Практика роботи психологів із військоослужбовцями, що повернулися із зони АТО: досвід та перспективи / А.М. Грись, С.Д. Максименко. – Актуальні проблеми психології. – 2017. – Т.15 (11). – С. 102 –113.
9. Діяльність УВКБ ООН в Україні у сфері захисту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unhcr.org/ua/%d0%b7%d0%b0%d1%85%d0%b8%d1%81%d1%82>
10. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб» № 245 – VIII від 5 березня 2015 р. – Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 21, ст. 140.

11. Звіт національної системи моніторингу ситуації з внутрішньо-переміщеними особами. Червень 2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukraine.iom.int/sites/default/files/nms_round_17_ukr_web.pdf
12. Зливков В.Л., Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях / В.Л.Зливков, С.О. Лукомська, О.В. Федан. – К. : Педагогічна думка, 2016. – 219 с.
13. Інформаційний бюлетень кластеру захисту, вересень 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cutt.ly/kgBJVAY>
14. Кластер з питань захисту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.humanitarianresponse.info/operations/ukraine/protection>
15. Кластери з питань захисту та з питань житла УВКБ ООН в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unhcr.org/ua/%D0%BA%D0%B%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8>
16. Кокун О.М., Психологічна робота з військовослужбовцями-учасниками АТО на етапі відновлення: Методичний посібник/ О.М. Кокун, Н.А. Агаєв, І.О. Пішко, Н.С. Лозінська, В.В. Остапчук. – Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2017. – 282 с.
17. Колісніченко О.С., Пархоменко О.О., Можливості прогнозування тяжкості гострого стресового розладу та посттравматичного стресового розладу у військовослужбовців НГУ // Матеріали Першої всеукраїнської науково-практичної конференції «Робота з травмами війни. Український досвід» / за ред. С.Д. Максименка. – XIV. – Част. 7 – К. : 2018. – С. 67.
18. Кудерміна О.І., Чинники здійснення психологічної допомоги та психологічної реабілітації учасників АТО в сучасних умовах // Матеріали Першої всеукраїнської науково-практичної конференції «Робота з травмами війни. Український досвід» / за ред. С.Д. Максименка. – XVI. – Част. 8 – К. : 2018. – С. 54.
19. Лесков В.О., Соціально-психологічна реабілітація військовослужбовців із районів військових конфліктів: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. псих. Наук : 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / В.О. Лесков. – Х. : 2008. – 22 с.
20. Литвиненко Л.І., Інтегративна модель у роботі з проявами ПТСР у ветеранів та військовослужбовців / О.І. Литвиненко // Актуальні проблеми психології. – Т. III: Консультативна психологія і психотерапія, 2018. — Випуск 14. – С. 77-98.
21. Музальов О., Теоретико-методичні засади професійної адаптації особистості у навчально-виховному процесі / О. Музальов // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2007. – № 6. – С. 130–139
22. Музичко Л.Т., Психокорекційна допомога молоді із посттравматичними порушеннями емоційно-вольового розвитку / Л. Т. Музичко// Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія, 2016. – Вип. 32. – С. 246-251.

23. Музичко Л.Т., Подолання посттравматичного стресового розладу у військово-вслужбовців / Л.Т. Музичко // Актуальні питання корекційної освіти. – Кам'янець Подільський, ПП «Медобори – 2006», 2018. – Вип.10 – С. 289-299.
24. Ніколаєнко С.Л., Особливості психологічної допомоги учасникам бойових дій при посттравматичному стресовому розладі / С.Л. Ніколенко // Світогляд – Філософія – Релігія. Збірник наукових праць, 2014. – Випуск 7. – С. 51-61.
25. Островська К.О., Особливості прояву посттравматичного стресового розладу в соціальному просторі / К.О.Островська // Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка, 2018. – Випуск 40. – С. 295-306.
26. Офіційний сайт Закарпатського обласного центру зайнятості. Аналітична та статистична інформація Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zak.dcz.gov.ua/analitics/71>
27. Офіційний сайт Івано-Франківського обласного центру зайнятості. Аналітична та статистична інформація Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ifr.dcz.gov.ua/analitics/66>
28. Офіційний сайт Львівського обласного центру зайнятості. Аналітична та статистична інформація Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lviv.dcz.gov.ua/analitics/65>
29. Офіційний сайт Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій / розділ «Внутрішньо-переміщені особи» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mtot.gov.ua/ua/vnutrishno-peremischeni-osobi-vpo>
30. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку здійснення заходів сприяння зайнятості, повернення коштів, спрямованих на фінансування таких заходів, у разі порушення гарантій зайнятості для внутрішньо переміщених осіб» від 8 вересня 2015 р. № 696.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/696-2015-%D0%BF#Text>
31. Посттравматичний стресовий розлад адаптована клінічна настанова, заснована на доказах. http://mtd.dec.gov.ua/images/dodatki/2016_121_PTSR/2016_121_AKN_PTSR.pdf
32. Профілактика посттравматичних стресових розладів: психологічні аспекти. Методичний посібник / Упор. : Д.Д. Романовська, О.В. Ілащук. – Чернівці : Технодрук, 2014. – 133 с.
33. Сидоренко О.Ю., Психологічна профілактика й нейтралізація дезадаптивних станів за допомогою ДПРО-терапії / О.Ю. Сидоренко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – Випуск 3-2. Том 2. – С. 223-226.
34. Способи підвищення соціально-адаптивних можливостей людини в умовах переживання наслідків травматичних подій : методичні рекомендації / Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та

- політичної психології ; [за наук. ред. Т.М. Титаренко]. – Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2017. – 80 с.
35. Титаренко Т.М., Дорожня карта соціально-психологічної реабілітації особистості, що постраждала від воєнної травматизації // Матеріали Першої всеукраїнської науково-практичної конференції «Робота з травмами війни. Український досвід» / за ред. С.Д. Максименка. – XIV. – Част. 6 – К. : 2018. – С. 114.
36. Уніфікований клінічний протокол первинної, вторинної (спеціалізованої) та третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги. http://mtd.dec.gov.ua/images/dodatki/2016_972_GenDysfor/2016_972_YKPMG_GenDysfor.pdf
37. УВКБ ООН. Адвокація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unhcr.org/ua/en/advocacy>
38. Черговий міф Кремля зруйновано: як ставляться до внутрішньо переміщених осіб на Заході [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://news.24tv.ua/ru/chergoviy_miv_kremlya_zruynovano_yak_stavlyatsya_do_vnutrishno_peremishhenih_osib_na_zahodi_n1320131
39. Чехович С.Б., Елементарний курс міграційного права України : Конспект лекцій : Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К. : МАУП, 2004. – 213 с.
40. Banerjee, A., et al., A Multifaceted Program Causing Lasting Progress for the Very Poor: Evidence from Six Countries. *Science* 348 (6263), 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://science.sciencemag.org/content/348/6236/1260799>
41. Bartoszewski J., Psychoterapia możliwości: 12 kroków «praca ze sprawcą przemocy domowej» cz. I. – Wspólne tematy, 2016. – 192 p.
42. Bartoszewski J., Psychotherapy of possibilities: the basic components of the system theoretical and practical approach // *European Journal of Social and Human Sciences*. – 2015. – Vol (6), Is.2. – 75 p.
43. Berg I. K., Miller S.D., Terapia krótkoterminowa skoncentrowana na rozwiązaniu. – 2000, Łódź. – 150 p.
44. Berg I.K., Reuss N.H., Rozwiązania krok po kroku. – Łódź, 2013. – 150 p.
45. Berg I.K., Reuss N.H., Solutions Step by Step: A Substance Abuse Treatment Manual. – Norton, 1997 – 192 p.
46. Cloitre M., Effective psychotherapies for posttraumatic stress disorder: A review and critique // *CNS Spectrums*. – 2009. – Vol. 14, No 1. – P. 32-43.
47. Cluster Approach (IASC) UNHCR [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://emergency.unhcr.org/entry/61190/cluster-approach-iasc>
48. Commission on Human Rights, Forty-ninth session, Chapter 33, E/CN.4/1993/35, 21 January 1993. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.refworld.org/pdfid/45377b620.pdf>

49. Commission on Human Rights, Report of the Representative of the Secretary-General, Mr. Francis M. Deng, submitted pursuant to Commission resolution 1997/39, E/CN.4/1998/53/Add.2, 11 February 1998, UN. Addendum: Guiding Principles on Internal Displacement [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://goo.gl/GJU2Sz>
50. Definitions of «Critical Thinking». Critical Thinking of the Web [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.austhink.org/critical/pages/definitions/>
51. DiClemente C.C., Corno C.M., Graydon M.M., Wiprovnick A.E., Knoblach D.J., Motivational interviewing, enhancement, and brief interventions over the last decade: A review of reviews of efficacy and effectiveness // *Psychology of Addictive Behaviors*. – 2017. – Vol. 31, Is. 8. – P. 862.
52. Ehlers A., Clark D.M., Hackmann A., Grey N., Liness S., Wild J. et.al., Intensive cognitive therapy for PTSD: A feasibility study// *Behavioural and Cognitive Psychotherapy*. – 2010 – Vol. 38, No. 4. – P. 383-398.
53. Emergency handbook. UNHCR, 2020, 11 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://emergency.unhcr.org/>
54. Employment needs assessment and employability of internally displaced persons in Ukraine summary of survey findings and recommendations [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/publication/wcms_457535.pdf
55. Forcibly Displaced: Toward a Development Approach Supporting Refugees, the Internally Displaced, and Their Hosts. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.worldbank.org/en/topic/fragilityconflictviolence/publication/supporting-refugees-and-internally-displaced-through-development>
56. Grzyb M., Autorski Program Terapeutyczny BSFT – krótkoterminowa terapia skoncentrowana na rozwiązaniu // *Parzymiechy*. – 2010. – Vol. 1, No. 3. – P. 37-45.
57. Guidelines on Negotiations with Armed Groups, G. McHugh and M. Bessler, United Nations, January 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.who.int/hac/techguidance/hbp/HBP_Guidelines_on_Humanitarian_Negotiations_%20Jan2006.pdf?ua=1
58. Handbook for the Protection of Internally Displaced Persons, 2006, 533 pp. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unhcr.org/4c2355229.pdf>
59. Humanitarian Negotiations: A Handbook for Securing Access, Assistance and Protection for Civilians in Armed Conflict, M. Mancini-Griffoli and A. Picot, Centre for Humanitarian Dialogue, Geneva, October 2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hdcentre.org/wp-content/uploads/2016/07/Humanitarian-Negotiations-A-handbook-October-2004.pdf>
60. Inter-Agency Standing Committee (IASC) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://interagencystandingcommittee.org/iasc>

61. Jong P., Berg I.K., Rozmowy o rozwiązaniach: podręcznik dla trenerów, Wydawnictwo: Księgarnia Akademicka; Kraków, 2007. – 192 p.
62. Kienhuis J., Świtek T., Klient ekspertem. Podejście skoncentrowane na rozwiązaniach i jego zastosowanie w Polsce. Wydawnictwo: Kraków, 2007. – 200 p.
63. Kosman T., Założenia terapii skoncentrowanej na rozwiązaniach, *Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy, Nauki społeczne*, 1/2013 / Kosman T. [Elektronnyj resurs]. – Reżim dostępu: http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-118f75d9-84af-407e-8f46-b256177ef2f1/c/Kwartalnik1_2013_1.pdf.
64. Leaving it Behind: How to Rescue People from Deep Poverty – and Why the Best Methods Work // *Economist*. 2015, December 12, 2015/ [Elektronnyj resurs]. – Reżim dostępu: <https://www.economist.com/search?q=Leaving+it+Behind+%3A+How+to+Rescue+People+from+Deep+Poverty%E2%80%944and+Why+the+Best+Methods+Work>
65. Norcross J.C., Goldfried M.R., *Handbook of psychotherapy integration*. New York: Oxford University Press, 2005. – Vol. 5, No. 4. – P. 174-186.
66. Ostrowska K., Discourse about decision making in crisis situation: Psychotherapy context // *Konińskie Studia Społeczno-Ekonomiczne*. – 2017. – Vol. 3, No. 3. – P. 183-190.
67. *Primal Leadership: Realizing the Power of Emotional Intelligence*, D. Goleman, R. Boyatzis, and A. McKee, Harvard Business School Press, USA, 2002 [Elektronnyj resurs]. – Reżim dostępu: https://www.researchgate.net/publication/230854764_Primal_Leadership_Realizing_the_Power_of_Emotional_Intelligence
68. Prochaska J.O., Norcross J.C., *Systems of psychotherapy: A transtheoretical analysis*. Oxford University Press, 2018. – 128 p.
69. Resolution adopted by the general assembly [on the report of the Third Committee (A/53/620)] 53/125. Office of the United Nations High Commissioner for Refugees [Elektronnyj resurs]. – Reżim dostępu: <https://undocs.org/en/A/RES/53/125>
70. Schumann H.E., Schumann W., *Das Konzept Integrativer Methodik*. Verlag Institut KIM. Hannover, 1995. – 250 p.
71. Shazer S. *Kiedy słowa były magią*. Wydawnictwo: CTK Solutions Now; Łódź, 2013. – 150 p.
72. Sharry J., Madden B., Darmody M., *W poszukiwaniu rozwiązania. Przewodnik po terapii krótkoterminowej*. Wydawnictwo Galaktyka; Łódź, 2007. – 220 p.
73. Świdarska O., *Podejście skoncentrowane na rozwiązaniach*, 2013. [Elektronnyj resurs]. – Reżim dostępu: <http://http://www.psychologia.net.pl/artykul.php?level=674>

74. Tytarenko T.M., Socio-psychological rehabilitation of persons who suffer from military aggression // Український психологічний журнал. – 2018. – Vol.1, No.7. – P. 151 –160.
75. Technical Report on Statistics of Internally Displaced Persons [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/9316015/KS-GQ-18-003-EN-N.pdf/2f5996ce-c15f-42a2-b659-ed1b843a596e>
76. Transformative agenda (IASC) UNHCR [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://emergency.unhcr.org/entry/41612?lang=en_US
77. UNHCR 2014. Global Strategy for Livelihoods: A UNHCR Strategy 2014–2018. Geneva: UNHCR [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cms.emergency.unhcr.org/documents/11982/81186/UNHCR%2C+Global+Strategy+for+Livelihoods+2014-2018/bbf30250-c485-49f6-9944-2fe9f3c0f97f>
78. UNHCR. Ukraine. Registration of internal displacement persons, 2020 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://app.powerbi.com/view?r=eyJrjoiY2RhMmExMjgtZWRIbS00YjcwLWI0MzktNmEwNDkwYzdmYTM0liwidCI6ImU1YzM3OTgxLTY2NjQtNDEzNC04YTBlTY1NDNkMmFmODBiZSIsImMiOjh9>
79. Where Internally Displaced People Live & Three Ways To Support Their Economic Success. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cgdev.org/blog/where-do-internally-displaced-people-live-and-what-does-mean-their-economic-integration>
80. Working with the internally displaced [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unhcr.org/4565a8302.pdf>